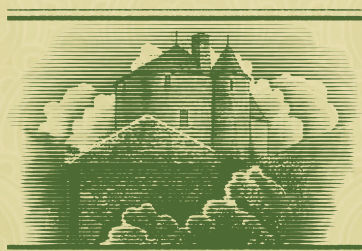

esseifä

—Michel de—
MONTAIGNE

OSA II

WSOY

SUOMENTANUT RENJA SALMINEN

ESSEITÄ II

Michel de
MONTAIGNE
esseifä

OSA II

Suomentanut ja selityksin varustanut

RENJA SALMINEN

HELSINKI

Suomentaja on saanut tukea WSOY:n kirjallisuussäätiöltä.

Ranskankielinen alkuteos *Essais II* ilmestyi 1588.
Tämän suomennetun laitoksen ensimmäinen painos ilmestyi 2008.

Suomenkielinen laitos © Renja Salminen ja WSOY 2008

Werner Söderström Osakeyhtiö

ISBN 978-951-0-51736-9

Painettu EU:ssa

SISÄLLYS

Esipuhe	7
1 Tekojemme horjuvuudesta	9
2 Juoppoudesta	20
3 Kean saarella vallinnut tapa	34
4 Vakavat asiat huomiseen	56
5 Omastatunnosta	60
6 Harjoituksesta	67
7 Kunniapalkinnoista	83
8 Isien rakkaudesta lapsiinsa	88
9 Parthialaisten sotisovasta	116
10 Kirjoista	121
11 Julmuudesta	141
12 Apologia eli Raimond Sebondin puolustus	164
13 Muiden kuoleman arvostelemisesta	429
14 Kuinka henkemme juuttuu omaan itseensä	439
15 Halumme kiihottuvat vaikeuksista	441
16 Kunniasta	451
17 Omahyväisyydestä	472
18 Valheen paljastamisesta	519
19 Omantunnon vapaudesta	526
20 Emme koe mitään puhtaasti	532
21 Laiskottelua vastaan	537
22 Postihevosista	544
23 Huonoista keinoista hyvään tarkoitukseen	546
24 Rooman suuruudesta	552

25	Ei pidä teeskennellä sairasta	555
26	Peukaloista	558
27	Pelkurimaisuus, julmuuden äiti	560
28	Kaikella on aikansa	575
29	Hyveestä	579
30	Epämuodostuneesta lapsesta	590
31	Vihasta	592
32	Plutarkhoksen ja Senecan puolustus	603
33	Kertomus Spurinasta	613
34	Huomioita Julius Caesarin tavasta käydä sotaa	624
35	Kolmesta hyvästä vaimosta	637
36	Miesten valioista	647
37	Isien ja lasten samankaltaisuudesta	658

ESIPUHE

Olen noudattanut Esseiden toisen osan suomennoksessa samoja periaatteita kuin ensimmäisessä osassa, ks. esipuhe, ss. xxx–xxxiv. Lähdeluetteloon on lisättävä Ranskassa vastikään ilmestynyt Montaigne-tutkimuksen kannalta arvokas tekstieditio: Montaigne, *Les Essais*, julk. työryhmä Jean Balsamo, Michel Magnien, Catherine Magnien-Simonin ja Alain Legros, »Bibliothèque de la Pléiade», Pariisi, Gallimard, 2007, 1975 s., josta olen saanut täydentävää aineistoa noottiapparaattiini. Plutarkhos-alaviitteisiin olen lisännyt sulkeissa vastaavan järjestysnumeron Isabelle Konstantinovicin teoksessa *Montaigne et Plutarque* helpottamaan kyseisen sitaatin löytämistä. Montaignen kieleen liittyvien monilukuisten tulkinta-ongelmien ratkaisemisessa olen ranskalaisten editioiden ohella käyttänyt uusimpia ruotsin- ja englanninkielisiä käännöksiä (Jan Stolpe, 1986–92 ja M. A. Screech, 1991, 1994).

Esitän lämpimät kiitokseni Jyväskylän yliopiston klassisten kielten professori emeritus Tuomo Pekkaselle, joka on tarkastanut latinan- ja kreikankielisten sitaattien käännökset, sekä kustannustoimittaja Saara Pääkköselle, joka on merkittävästi auttanut minua tekstin viimeistelyssä ja oikoluvussa.

Helsingissä, elokuussa 2008

Renja Salminen

I:1

TEKOJEMME HORJUVUUDESTA

^ANe, joka ryhtyvät tutkimaan ihmisten tekoja, eivät missään kohta yhtä suuria vaikeuksia kuin yrittäessään paikata niitä ehjäksi kokonaisuudeksi ja esittää niitä yhtenäisessä valaistuksessa, sillä ne ovat yleensä niin merkillisellä tavalla ristiriidassa keskenään, ettei niiden mitenkään voi ajatella olevan lähtöisin samasta puodista.¹ Nuori Marius on milloin Marsin, milloin Venuksen poika.² Sanotaan, että paavi Bonifatius VIII astui virkaansa kuin kettu, toimi siinä kuin leijona ja kuoli kuin koira.³ Ja kuka uskoisi, että Nero, tuo julmuuden perikuva, olisi vastannut, kun hänelle esitettiin rikollisen kuolemantuomio asianmukaisesti allekirjoitettavaksi: »Olisipa Jumala suonut, etten olisi koskaan oppinut kirjoittamaan!» Niin sydäntä särkevää hänestä oli tuomita ihminen kuolemaan.⁴ Kaikkialla on niin paljon vastaavanlaisia esimerkkejä, ja jokainen löytää niitä helposti itse lisää, että minusta on omituista joskus nähdä järkevien ihmisten uurastavan saadakseen nuo tilkut sovitetuiksi yhteen, kun päättämättömyys tuntuu olevan meidän luontomme yleisin ja ilmeisin vika: siitä on todisteena miiminäytelmien kirjoittajan Publiuksen kuuluisa säe:

¹ Esseiden toinen osa alkaa keskeisellä teemalla: ihmisluonnon horjuvuus-horjumattomuus (lat. *constantia-inconstantia*), jota kuvaa metafora eri kankaista kokoon haalituista tilkuista.

² Marius oli roomalainen plebeijisuku, joka tuli tunnetuksi 100-luvulla eKr.; Gaius Marius nuorempi eli vv. 109–82 eKr.; Mars, sodan jumala; Venus, rakkauden jumala. Plutarkhos, *Gaius Marius*, (1565) f. 303 HI (204°).

³ Bonifatius VIII, paavi 1294–1303. Montaigne kääntää Jean Bouchet'n (*Annales d'Aquitaine*, 1557) siteeraaman muistokirjoituksen: »*Intravit ut vulpes, regnavit ut leo, mortuus est ut canis.*»

⁴ Seneca, *De clementia*, II, i, 2. »*Vellem litteras nescirem.*»

*Malum consilium est, quod mutari non potest.*¹

[Päätös, jota ei voi muuttaa, on huono.]

^BOn kohtuullisen järkevää arvostella ihmistä hänen elämänsä tavanomaisimpien piirteiden perusteella; mutta kun ottaa huomioon tapojemme ja mielipiteidemme luontaisen horjuvuuden, minusta on usein tuntunut, että jopa hyvätkin kirjailijat ovat hako-teilla yrittäessään väkisin luoda meistä lujaa ja yhtenäistä kudosta. He valitsevat jonkin yleisen luonnetyypin, järjestävät ja tulkitsevat sen mukaan kaikki kuvaamansa henkilön teot, ja jolleivät pysty vääntämään niitä mielensä mukaisiksi, he selittävät ne teeskente-lyksi. Augustukseen he eivät ole päässeet käsiksi, sillä sen miehen toiminnassa on nähtävissä koko hänen elämänsä ajan niin selvää, nopeaa ja jatkuvaa vaihtelua, että rohkeimmatkin tuomarit ovat jät-täneet hänet rauhaan ja hänen tapauksensa vastausta vaille. Minun on vaikeinta uskoa ihmisten horjumattomuuteen, helpointa heidän horjuvuuteensa. Se, joka arvostelisi ihmistä yksityiskohdittain, ^Cpala palalta, ^Bosuisi useimmiten oikeaan.

^AKoko antiikista on vaikea löytää edes tusinan verran ihmisiä, jotka olisivat vakiinnuttaneet elämänsä lujiin ja varmoihin uomiin, mikä on viisauden tärkein tavoite. Sillä jos haluaa kiteyttää viisau-den yhteen sanaan ja tiivistää kaikki elämänohjeet yhteen muo-toon, viisaus on erään antiikin kirjailijan mukaan sitä, että »aina tahtoo samoja asioita ja aina vastustaa samoja asioita.»² Ja hän jat-kaa: »Minun on turha lisätä: sillä ehdolla, että tahto on oikea; sillä jos se ei ole oikea, se ei voi olla aina sama.» Olen tosiaan aikoinani oppinut, että pahe on vain kohtuuden häiriötila ja puutos, eikä siihen sen vuoksi voi yhdistää vakautta. Demostheneen väitetään

¹ Publilius Syrus, 403, Aulus Gelliuksen siteeraamana, XVII, 14.

² Seneca, *Epist. moral.*, XX, 5. »*Quid est sapientia? semper idem velle atque idem nolle.*»

sanoneen, että kaiken hyveen alku on tutkiminen ja harkinta, ja sen päämäärä ja täyttymys on horjumattomuus. Jos lähtisimme järkevästi harkiten seuraamaan määrättyä tietä, valitsisimme parhaan mahdollisen, mutta se on asia, jota kukaan ei ole ajatellut.

Quod petiit, spernit; repetit quod nuper omisit;

*Aestuat, et vitae disconvenit ordine toto.*¹

[Mitä se äsken tavoitteli, sitä se väheksyy ja tavoittelee uudelleen sitä, mistä äsken luopui; se horjuu kahden vaiheilla, ja sen elämä on kauttaaltaan sekasorron vallassa.]

Meille on tavanomaista seurata vaihtelevia mielitekojemme vasemmalle ja oikealle, ylös ja alas, miten sattuman tuulet kulloinkin meitä ohjaavat. Emme ajattele mitä tahdomme ennen kuin juuri sillä hetkellä kun tahdomme sitä,² ja muutamme mieltämme kuin eläin, joka vaihtaa väriä ympäristönsä mukaan. Sen mitä olemme tällä hetkellä suunnitelleet muutamme pian, ja pian palaamme takaisin siihen mistä lähdimme;³ kaikki on pelkkää liikettä ja epävakaisuutta.

*Ducimur ut nervis alienis mobile lignum.*⁴

[Meitä ohjataan kuin puisia sätkynukkeja langoilla, jotka eivät ole omiamme.]

Me emme kulje; meitä kuljetetaan kuin ajelehtivia esineitä, milloin lempeästi, milloin rajusti, sen mukaan onko virta ärjyvä vai tyven.⁵

¹ Horatius, *Epistulae*, I, i, 98.

² Seneca, *Ibid.*, XX, 6. »Nesciunt ergo homines, quid velint, nisi illo momento, quo volunt.»

³ Seneca, *Ibid.*, XX, 4.

⁴ Horatius, *Sermones*, I, vii, 82.

⁵ Seneca, *Ibid.*, XXIII, 8.

^B*Nonne videmus*

*Quid sibi quisque velit nescire, et quaerere semper,
Commutare locum, quasi onus deponere possit.*¹

[Emmekö näe, ettei ihminen tiedä, mitä haluaa, hän pyrkii lakkaamatta vaihtamaan paikkaa, ikään kuin voisi laskea taakan harteiltaan.]

^AJokainen päivä tuo uuden päähänpiston, ja mielialamme ailahtelevat sään muutosten mukaan,

*Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse
Iuppiter auctifero lustravit lumine terras.*²

[Sellainen on ihmisen mieli, se vaihtelee kuin hedelmää tuottava päivän valo, jolla itse isä Juppiter valaisee maata.]

^CMe ajelehdimme mielipiteestä toiseen, emme tahdo mitään vapaasti, emme mitään ehdottomasti, emme mitään pysyvästi.³

^AJos joku olisi säätänyt ja vakiinnuttanut itselleen tinkimättömät lait ja periaatteet, silloin näkisimme, että koko hänen elämästään loistaisivat yhdenmukaiset tavat, järjestys ja sen eri osien pettämätön yhteys. – ^CEmpedokles huomasi, että Akragaan asukkaat käyttäytyivät epäjohtonmukaisesti: he antautuivat nautintoihin ikään kuin kuolisivat huomenna, mutta rakensivat ikään kuin eivät kuolisi koskaan.⁴ – ^ASe olisi helposti selitettävissä, niin kuin käy ilmi Cato nuoremasta: jos on koskettanut hänessä yhtä kieltä, on koskettanut kaikkia; siinä on äänten harmoniaa, jota mikään riita-sointu ei riko. Meidän kohdallamme päinvastoin jokainen teko

¹ Lucretius, III, 1057.

² Homeros, *Odysseia*, XVIII, 136, käänt. Cicero, jota Augustinus on siteerannut, *Civitas Dei*, V, 8. Sama sitaatti esseessä II:12, s. 366.

³ Seneca, *Ibid.*, LII, 1. »*Fluctuamur inter varia consilia: nihil libere volumus, nihil absolute, nihil semper.*»

⁴ Diogenes Laertios, VIII, 63.

vaatii oman tuomionsa. Mielestäni olisi varmintä liittää ne ympäröiviin olosuhteisiinsa niitä pitempään tutkimatta ja tekemättä niistä enempiä johtopäätöksiä.

Keskellä onnettoman valtiomme turmelusta¹ minulle kerrottiin, että lähellä silloista olinpaikkaani eräs tyttö oli heittäytynyt maahan korkealla sijaitsevasta ikkunasta välttyäkseen joutumasta luokseen majoitetun sotilasrentun raiskaamaksi. Hän ei kuollut pudotessaan ja halusi uudistaa aikomuksensa leikkaamalla veitsellä kurkunsa auki. Yritys estettiin, mutta hän ehti kuitenkin haavoittaa itseään vakavasti. Hän tunnusti itse, ettei sotilas ollut ahdistellut häntä muuten kuin pyynnöillä, houkutuksilla ja lahjoilla, mutta pelkäsi, että tämä olisi lopulta ryhtynyt käyttämään väkivaltaa. Hänen sanansa, esiintymistapansa ja vuodattamansa veri, kaikki todistivat hänen hyveellisyyttään; hän oli ilmetty Lucretia.² Myöhemmin sain kuulla, että todellisuudessa hän oli ollut, sekä ennen tapahtumaa että sen jälkeen, varsin kevytkenkäinen tytönheilakka. Niinhän tarina opettaa: olettepa kuinka komea ja kunnollinen tahansa, älkää oikopäätä uskoko, että rakastettunne on rikkumattoman hyveellinen, jos saatte häneltä rukkaset; se ei takaa etteikö joku muulikuski pystyisi viettelemään häntä.³

Antigonos oli mieltynyt erääseen armeijansa sotilaaseen tämän hyveellisyyden ja urhoollisuuden ansiosta ja määräsi lääkärinsä parantamaan miehen sitkeästä sisäisestä sairaudesta, joka oli pitkään vaivannut häntä. Miehen tultua terveeksi Antigonos huomasi hänen suorittavan tehtävänsä paljon aikaisempaa haluttomammin, ja kysyi, mikä oli aiheuttanut muutoksen ja tehnyt hänestä sellai-

¹ Uskonsotia.

² Lucretia oli ylhäinen roomatar, jolle legendan mukaan Sextus Tarquinius teki väkivaltaa, minkä jälkeen Lucretia riisti itseltään hengen tikarilla. Aiheen ovat ikuistaneet useat renessanssitäiteilijät.

³ Mahdollisesti viittaus Marguerite de Navarren novelliin *Heptaméron*, 20, missä le seigneur de Ryant yllätti mieltietyensä tallirengin syleilystä. Vrt. essee II:12, s. 247. »On usein hausempi maata muulikuskin kuin aatelismiehen kanssa.»

sen pelkurin. »Te itse, Sire», hän vastasi, »koska olette vapauttanut minut tuskista, jotka saivat minut halveksimaan elämää.»¹

Eräs sotilas Luculluksen sotajoukossa oli joutunut vihollisten ryöstön uhriksi ja hyökkäsi urheasti heidän kimppuunsa kostaakseen. Kun sotilas oli kyninyt vihollisilta omansa pois, Lucullus, joka oli saanut hänestä hyvän käsityksen, yritti taivutella häntä suorittamaan vaarallista tehtävää parhailla suostutteluineilla, mitä pystyi keksimään:

*Verbis quae timido quoque possent addere mentem.*²

[Sanoilla, jotka olisivat pystyneet valamaan rohkeutta pelkuriinkin.]

»Yrittäkää saada sinne joku putipuhtaaksi ryöstetty sotilasparka», hän vastasi,

Quantumvis rusticus, ibit,

*Ibit eo, quo vis, qui zonam perdidit, inquit.*³

[Vaikka hän oli pelkkä moukka, hän vastasi: »Joka on kadottanut kukkaron vyöltään menee haluamaasi paikkaan.»]

ja kieltäytyi jyrkästi lähtemästä.

^cKun luemme, että Mehmet ⁴ moitti ankarasti janitsaaripäällikkö Hassania nähdessään, kuinka unkarilaiset mursivat hänen rintamalinjansa ja hän itse osoitti pelkuruutta taistelussa, ja kuinka ainoana vastauksena Hassan niiltä sijoiltaan syöksyi raivoisasti ase kädessä yksin ensimmäistä kohtaamaansa vihollisjoukkoa vastaan, joka välittömästi hukutti hänet alleen, Hassanin vaikuttimena ei ken-

¹ Plutarkhos, *Pelopidas*, (1565) ff. 191 IK–192 A (207°).

² Horatius, *Epistulae*, II, ii, 36; ja 26–40, kertoo koko tapauksen.

³ *Ibid.*, II, ii, 39, jatkoa edelliselle sitaatille.

⁴ Sulttaani Mehmet II Fatih, tai Mahomet (Mahmud) II, teki epäonnistuneen sotaretken unkarilaisia vastaan v. 1479. Janitsaarit olivat v. 1329 perustettu turkkilainen jalkaväki. Chalcocondylas, *L'histoire de la décadence de l'Empire grec*, VIII, 13.

ties ollut puhdistautuminen syyllisyydestä, vaan pikemmin mielenmuutos; ei luontainen urheus, vaan uusi uhmamieli.

^AÄlkää pitäkö outona, että mies joka eilen oli uskalias on tänään pelkuri: joko viha, tai pakko, tai toverit, tai viini, tai torven ääni valoi hänen rintaansa rohkeutta. Rohkeus ei ollut harkittua; se oli olosuhteiden synnyttämää; eipä ihme, että hän toisissa, päinvastaisissa olosuhteissa muuttui toisenlaiseksi.

^CMeissä havaittavat herkäät vaihtelut ja vastakohtaisuudet ovat saaneet jotkut ajattelemaan että meillä on kaksi sielua,¹ toiset että meissä vaikuttaa kaksi voimaa, jotka vetävät meitä kumpikin omaan suuntaansa: toinen hyvään, toinen pahaan, sillä niin äkillisiä ailahteluja ei ole mahdollista sovittaa yhteen olentoon.

^BMinua ei heittele miten sattuu vain tilapäisyyksien tuuli, vaan minä itse heittelen ja häiritzen itseäni oman asennoitumiseni epävakaisuudella; ja se joka tarkkailee itseään, huomaa, ettei hän juuri koskaan ole kahta kertaa samassa mielentilassa. Annan sielulleni milloin yhdet, milloin toiset kasvot, sen mukaan mihin suuntaan sen kallistan. Puhun itsestäni eri tavoin, sillä katson itseäni eri tavoin. Kaikilla vastakohtaisuuksilla on minussa sijansa jossain vaiheessa ja jossain muodossa. Olen arka ja röyhkeä, ^Csiveä ja irstas, ^Bpuheliias ja vaiteliias, vahva ja heikko, nokkela ja hidasjärkinen, äreä ja leppoisa, valheellinen ja vilpitön, ^Cja oppinut, ja tietämätön, ja anteliias, ja saituri, ja tuhlari – ^Bkaikkea tätä näen jollain tavoin itsesäni sen mukaan minkä puolen käännän esiin; ja jokainen, joka tutkii itseään tarkasti, löytää itsestään, ja jopa omasta arvostelukyvystään, saman häilyväsyyden ja ristiriitaisuuden. En voi sanoa itsestäni mitään ehdottomasti, yksinkertaisesti ja pysyvästi, en mitään mihin ei liittyisi epäjärjestyä ja sekaannusta, enkä yhdellä sanalla. *Distinguo*¹ on minun logiikkani yleispätevin artikkeli.

¹ Manikealaiset; oppi, jonka Augustinus hylkää. Montaigne saattaa myös tarkoittaa Platonia.

^AVaikka olen aina halukas puhumaan hyvästä hyvää ja selittämään parhain päin kaiken minkä voin, ihmisluonto on kuitenkin niin merkillinen, että monesti itse pahekin saa meidät tekemään hyvää, jollei hyväksi katsota vain sellaista tekoa, jonka vaikuttimet ovat hyvät. Sen tähden yksi rohkea teko ei tee miehestä urhoollista; jos hän olisi todella urhoollinen, hän olisi urhoollinen aina ja kaikissa olosuhteissa. Jos urhoollisuus olisi pysyvä hyve eikä äkillinen tunteenpuuska, se tekisi hänet yhtä päättäväiseksi kaikissa tilanteissa, yhtä hyvin yksin kuin muiden seurassa, yhtä hyvin kaksintaistelussa kuin sodassa; sillä sanottakoon mitä tahansa, ei ole yhdenlaista urhoollisuutta kadulla ja toisenlaista kentällä. Hän kestäisi sairauden vuoteessa yhtä rohkeasti kuin haavoittumisen taistelutantereella eikä pelkäisi kuolemaa kotona enempää kuin väkiryynnäkössä. Emme näkisi saman miehen syöksyvän murtamaan linnoituksen muuria rohkealla voitonvarmuudella ja sen jälkeen ruikuttavan kuin nainen hävittyään oikeusjutun tai menetettyään jonkun pojistaan.

^CJos ihminen pelkää häväistystä mutta kestää lujana köyhyyden, jos hän pakenee parturien puukkoja mutta kohtaa vankkumattomana vastustajien miekat, teko on kiitettävä, ei tekijä.² Cicero sanoo, että monet kreikkalaiset eivät kestä edes katsoa päin viholista, mutta kärsivät vakain mielin sairaudet; toisin kuin kimbrit ja keltiberit : »*Nihil enim potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiscatur.*»³ [Sillä mikään, mikä ei ole peräisin varmasta periaatteesta, ei voi olla yhdenmukaista.]

^BEi ole omassa lajissaan suurempaa urheutta kuin Aleksanterin, mutta se on vain yhdenlaista urheutta, ei yleispätevää eikä kaiken

¹ *Distinguo*, »erotan, teen eron». Skolastikkojen termi, joka muuttaa tai torjuu vastapuolen väitteen. Kolmikon muut käsitteet ovat *concedo*, »hyväksyn» ja *nego*, »hylkään».

² Seneca, *Epist. moral.*, CXX, 9.

³ Cicero, *Tusc.*, II, xxvii, 65.

OSA II

Ajatonta pohdintaa vuosisatojen takaa

Esseemuotoisen kirjallisuuden isän Michel de Montaignen tuotannon kulttuurihistoriallinen arvo on mittaamaton. Nykylukija ilahtuu omakohtaisten ja suorasukaisten kirjoitusten tuoreudesta ja ironiasta, tutkija laitoksen laajoista taustatiedoista.

”Olen itse kirjani sisältö”, sanoo Michel de Montaigne *Esseidensä* johdannossa. Hänen mukaansa jokaiseen meistä sisältyy koko ihmiskunta, joten kuvatessaan itseään hän kuvaa ihmistä yleensä. Esseitä leimaa epäily, vallitsevien käsitysten kyseenalaistaminen ja kriittinen etäisyys elämän ilmiöihin. Ne ovat paitsi arvokas historiallinen dokumentti 1500-luvun Ranskasta sivistyneen aatelismiehen tulkitsemana myös osa elävää filosofista kulttuuriperintöä ja yleissivistystä.

Michel Eyquem de Montaigne (1533–1592) oli Ranskan renessanssijan moraalifilosofi, jota pidetään esseemuodon kehittäjänä. 1500-luvun uskonnolliset ja valtiolliset mullistukset muokkasivat hänestä skeptikon ja humanistin, joka Sokrateen tavoin tiesi vain, ettei tiennyt mitään.

Montaignen esseetuotanto julkaistiin kokonaisuudessaan ensi kerran suomeksi vuosina 2003–2015. Kaikki kolme osaa on kääntänyt professori Renja Salminen.

www.wsoy.fi

11

ISBN 978-951-0-51736-9

Alkuperäiskansi: SAMI SARAMÄKI